

HUKUK VE ADALET DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI VE ÖĞRETİM MATERYALİNDE DEĞERLER VALUES IN LAW AND JUSTICE CURRICULUM AND TEACHING MATERIAL

Tuba ÇENGELCİ KÖSE*

Öz

Hukuk toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar bütünüdür. Hukuk bir bakıma adalet değerinin gerçekleşmesini ve somutlaşmasını sağlayan bir araç konumundadır. Bu çalışmanın amacı öğrencilerde hukuk ve adalet bilincini geliştirmeyi amaçlayan Hukuk ve Adalet dersi öğretim programı ve öğretim materyalinde hangi değerlere yer verildiğinin incelenmesidir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma verileri tümevarım analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Hukuk ve Adalet öğretim programında adalet, sorumluluk, eşitlik, saygı, cesaret, duyarlılık, barış ve uzlaşma ile güven değerlerine yer verildiği görülmüştür. Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde ise adalet, sorumluluk, güven, saygı, özgürlük, eşitlik, yardımlaşma, dayanışma, sevgi, ölçülü olma, doğal çevreye duyarlılık ile barış değerlerine yer verildiği belirlenmiştir. Araştırmada Hukuk ve Adalet dersinde değerler eğitimiye yönelik öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk ve Adalet, Değerler, Öğretim Programı, Öğretim Materyali.

Abstract

Law is a system of rules that are formed to regulate social life. In other words, the value of justice is realized and become concrete with the law. This study aims to investigate which values are mentioned in Law and Justice Course curriculum and teaching material. Law and justice course aims at developing law and justice awareness. This study employs document analysis, a qualitative research method. Inductive analysis was used to analyze data. Results of the study show that the values as justice, responsibility, equity, respect, courage, sensitivity, peace and reconciliation are take place in Law and Justice Course curriculum. Additionally, in the teaching material the values as justice, responsibility, trust, respect, freedom, equality, solidarity, reconciliation, love, temperance, with sensitivity to the natural environment and peace are emphasized. Finally, suggestions regarding values education in the Law and Justice course were put forth in the study.

Keywords: Law and Justice, Values, Curriculum, Teaching Material.

1. GİRİŞ

Eskiçağlardan bu yana insanlar yaşamlarını bir toplum içinde sürdürmüşlerdir (Esener, 2015). Bu durumun temel nedenleri doğal çevrenin getirdiği zorluklara ve tehlikelere karşı koymak, çeşitli gereksinimleri karşılayabilmek ve yaşamı güvenle sürdürebilmektir (Aybay ve Aybay, 2008). İnsanın toplum dışında tek başına yaşamasının olanaksızlığını ilk olarak dile getiren eskiçağ düşünürü Aristoteles (Güriz, 2005: 1) insanı toplumsal bir varlık olarak nitelendirmiştir (Bilge, 2002: 1; Esener, 2015: 21). İnsanın toplum içinde yaşamak zorunda olması bu toplumsal yaşamın kendiliğinden gerçekleşeceği anlamına gelmemektedir (Aral, 1988).

İnsanın varlığını sürdürebilmesinin en önemli koşulu olan toplum yaşamı, ancak herkese hak ettiğinin verilmesini, herkesin varlığına ve yaşam hakkına saygı gösterilmesini öngören adalet değeri sayesinde gerçekleşebilir (Aral, 1988). Toplumsal yaşamın huzurlu biçimde sürmesi için bu yaşamı düzenleyen din, ahlak, örf ve hukuk gibi birtakım kurallar geliştirilmiştir. Aral'a (1988: 6-7) göre "Bu kuralların en önemlisi hukuk kurallarıdır Hukuk adalet değerinin somutlaşması, onun gerçekleşme aracıdır." Çünkü toplumda yaşayan tüm bireyler bu kurallara uymak zorundadırlar. Uymadıkları takdirde hukuku uygulayacak olan erk, onları buna uymaya zorlar. Bireyler, diğer kurallarda olduğu gibi yalnızca toplumdan dışlanmazlar ya da vicdanları ile başbaşa kalmazlar (Dural ve Sarı, 2009). Hukuk kuralı olması gerekeni göstermekte, olması gereken ile ilgili bir değer yargısı ortaya koymaktadır (Güriz, 2013). Hukukun amacı adaletin gerçekleşmesidir. Akıllıoğlu (2013: 50) bunu şöyle ifade etmektedir: "Bir bakıma adalet hukuk uygulamasıdır ya da hukuk uygulaması adaletin gerçekleştirilmesidir. Bu nedendir ki devletin hukuk uygulamasından sorumlu bakanlığına ve mahkemeler bütününe "adalet" adı verilmiştir". Mahkeme binaları, adalet kelimesiyle veya onun eşitlikçiliğini ve hakkaniyetini temsil eden simgeleri ile gösterişli bir biçimde donatılmaktadır (Wacks, 2015).

Adalet değeri toplumsal yaşam için çok önemlidir. Çünkü adalet, insanların bir arada yaşamlarını olanaklı kılan bir ölçü ve kargaşaya karşı koyan bir çerçevedir. Adaletin özünü insanların insan olmakla doğuştan sahip oldukları haklı istemleri karşısında duyulan saygı oluşturmaktadır. Adalet başkalarının

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü.

haklarına saygılı olmak, herkese hak ettiğini vermek konusunda sarsılmaz bir irade biçiminde tanımlanabilir (Aral, 1988).

Değerler davranışa rehberlik eden ilke ve temel inançlar, belirli eylemlerin iyi ya da istenen olarak kabul edilmesini sağlayan standartlardır. Değerlere örnek olarak sevgi, eşitlik, özgürlük, adalet, mutluluk ve dürüstlük verilebilir (Halstead ve Taylor, 2000). Hukukun yansıttığı adalet ahlaki bir değer olmalıdır. Tüm değerler insanlara hitap etmekte ve insanların bu doğrultuda hareket etmelerini istemekle birlikte, bu istemlerin hepsi aynı kesinlik ve zorlayıcılıkta değildir. Örneğin herkes sanatla uğraşmak zorunda değildir ve estetik değerini gerçekleştirebilecek bir durumda bulunmamaktadır. Ancak herkes ahlaki değerleri gerçekleştirerek iyi bir insan, ahlaklı bir kişilik olmakla yükümlüdür (Aral, 2010: 93).

Öğrencilere toplum yaşamı, hukuk ve değerler konusunda gerekli bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırılması gerekmektedir. İlk olarak aile ve yakın çevrede başlayan değerler eğitimi daha sonra eğitim kurumlarında sürdürülmektedir. Öğrencilere değerlerin kazandırılmasında okul programındaki tüm dersler ve örtük program bir rol üstlenmektedir. Ancak genel olarak bu konuda programı ve yapısı nedeniyle Sosyal Bilgiler dersinin ayrı bir görev üstlendiği söylenebilir. Ülkemizde son yıllarda toplumsal yaşama ilişkin olarak açılan seçmeli dersler de değerler eğitimi için önemli bir fırsat niteliği taşımaktadır. Bu derslerden biri de ortaokullar için açılan Hukuk ve Adalet seçmeli dersidir. Hukuk ve Adalet dersi öğretim programının ve materyalinin değerler eğitimi bakımından incelenmesi bu dersin değerler eğitimine sağlayacağı katkı konusunda bir fikir vermesi bakımından önemli görülmektedir.

Alanyazında doğrudan Hukuk ve Adalet dersini ele alan çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Alıcı ve Van'ın (2016) ortaokulda seçmeli ders olarak okutulan Hukuk ve Adalet dersinin öğrencilerde hukuk bilinci geliştirmeye etkisini araştırdıkları çalışmalarında hukuka yönelik duyuşsal eğilimler konusunda, öğrencilerin Hukuk ve Adalet dersleri sonrasında hukuka güven ve hukuki sorumluluk algılarının düştüğü, buna karşılık hukuka ilgi ve hukuki yaptırım algılarının yükseldiği ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra alanyazında özellikle Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında değerleri ele alan çalışmalar bulunmaktadır. İlköğretim Sosyal Bilgiler programında yer alan değerler ve değer eğitimi uygulamaları konusunda öğretmen görüşleri (Balcı ve Yanpar Yelken, 2013); Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı uygulama kılavuzunda yer alan etkinliklerin değer eğitimi yaklaşımları açısından incelenmesi (Yiğittir ve Kaymakçı, 2012) gibi çalışmalar göze çarpmaktadır. Öğretim materyallerinde değerler eğitimine yönelik olarak ise Sosyal Bilgiler ders kitaplarının değerler değer eğitimi yaklaşımları açısından incelenmesi (Ersoy ve Şahin, 2012; Kuş ve diğerleri, 2013), Sosyal Bilgiler öğretmen kılavuz kitaplarının değerler bakımından incelenmesi (Seydi, 2014) gibi çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmanın Hukuk ve Adalet dersi öğretim programı ile öğretim materyalinde yer alan değerleri ortaya çıkarması bakımından alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın genel amacı Hukuk ve Adalet dersi öğretim programı ve öğretim materyalinde yer verilen değerleri belirlemektir. Bu genel amaç bağlamında araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında hangi değerler yer almaktadır?
- Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde hangi değerler yer almaktadır?

2. YÖNTEM

Hukuk ve Adalet dersi öğretim programı ve öğretim materyalinde yer alan değerlerin belirlenmesini amaçlayan bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı kapsamında doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması amaçlanan olgu ya da olgulara ilişkin bilgi içeren yazılı materyallerin analizini içerir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Araştırmada doküman olarak Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu'nun 07.06.2013 tarih ve 53 sayılı kurul kararı ile 2013-2014 Öğretim Yılından itibaren okutulmak üzere kabul edilen Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Seçmeli Hukuk ve Adalet Dersi Öğretim Programı ile Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu'nun 09.09.2013 gün ve 2370029 sayılı kararı ile eğitim aracı olarak kabul edilen öğretim materyali kullanılmıştır. Araştırmada söz konusu materyalin 2015 yılına ait üçüncü baskısı incelenmiştir.

Araştırma verilerinin analizinde tümevarımsal analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Verilerin satır satır kodlanmasıyla ilk kodlar elde edilmiş, daha sonra bu kodlara dayalı olarak temalara ulaşılmıştır. Araştırmada inandırıcılığı sağlamak amacıyla bu alanda çalışmalar yapan bir alan uzmanından Hukuk ve Adalet dersi öğretim programı ile öğretim materyalinin incelenmesi istenmiştir. Alan uzmanı bağımsız biçimde dokümanları inceleyerek kodlama yapmıştır. Daha sonra araştırmacı ile alan uzmanı bir araya gelerek kodlamalarını karşılaştırmış ve temalar üzerinde fikir birliğine ulaşmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında değerler ile Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde değerler olmak üzere iki başlık altında sunulmuş, bulgular öğretim programı ve öğretim materyalinden yapılan alıntılarla desteklenmiştir.

3.1. Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında değerler

Hukuk ve Adalet dersi öğretim programı incelendiğinde programda kazanımlar, dersin yapısı ve uygulanmasına yönelik açıklamalar ile ölçme ve değerlendirme yaklaşımı bölümlerinde değerlere yer verildiği görülmüştür. Programda yer alan değerler adalet, sorumluluk, eşitlik, saygı, cesaret, duyarlılık, barış ve uzlaşma ile güven biçimindedir. Programda yer alan değerlere ilişkin bulgular programdan yapılan doğrudan alıntılarla birlikte bu bölümde sunulmuştur.

3.1.1. Adalet

Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında en fazla yer verilen değer adalet olduğu belirlenmiştir. Programda kazanımlar bölümünde öğrencilerin hukukla ilgili temel kavramları tanımlayabilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu bakımdan öncelikle kavramsal olarak adaletin ne anlama geldiği verilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra adaletin hukuk ve eşitlik kavramları arasındaki yeri, toplumsal düzenin sağlanmasında adaletin önemi dersin kazanımları arasındadır. Adalet değerine ilişkin olarak programda yer alan kazanımlara şu örnekler verilebilir (MEB, 2013: 7):

2. Hukukun temel kavramlarını anlama.

Bu yeterliğe sahip olan öğrenciler:

2.1. Hukukla ilgili temel kavramları tanımlar.

Açıklama: Adalet, hak, hukuk, hukuk devleti, Anayasa ve kanun (yasa), suç, kabahat, davacı, davalı kavramları üzerinde durularak öğrencilerin içinde temel hukuki terimler geçen bir metni veya konuşmayı anlaması sağlanacaktır.

2.2. "Hukuk" ve "Adalet" kavramları arasındaki ilişkiyi kavrar.

2.3. Adalet ve eşitlik kavramlarını ayırt eder.

2.4. Toplumsal düzenin sağlanmasında adaletin önemini kavrar.

2.5. Adaletin sağlanmasında hukukun rolünü açıklar.

3.1.2. Sorumluluk

Sorumluluk, Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında öne çıkan değerlerden biridir. Hukuki anlamda sorun yaşamamanın temel koşullarından biri olarak sorumluluk bilinci ile hareket etmek gösterilmiştir. Programda sorumluluk değerine ilişkin olarak verilen kazanım ve açıklaması şu şekildedir (MEB, 2013, s.7):

3. Bir durumun hukuki bir sorun içerip içermediğini anlama.

Bu yeterliğe sahip olan öğrenciler:

3.1. Sorumluluklarının bilincinde olan bir birey olarak davranmamanın hukuki sorunlar ortaya çıkarabileceğini bilir.

Sorumluluk toplumsal yaşamda bir vatandaşın huzurlu bir biçimde yaşamını sürdürmesi için temel gerekliliklerinden biri olarak görülmektedir.

3.1.3. Eşitlik

Eşitlik değeri programda adalet değeri ile kavramsal olarak farklılığı bakımından ele alınmaktadır. Programda "Adalet ve eşitlik kavramlarını ayırt eder." (MEB, 2013: 7) biçiminde bir kazanım yer almaktadır. Eşitlik ve adaletin kavramsal olarak farklı anlamları barındırdığı belirtilerek öğrencilerin bu farklılığı ayırt edebilmesi üzerinde durulmaktadır.

3.1.4. Saygı

Dersin Yapısı ve Uygulanmasına İlişkin Açıklamalar bölümünde ders yoluyla öğrencilerde geliştirilmesi beklenen nitelikler açıklanmakta ve "Bununla beraber günlük yaşamda makul olma, diğer bireylerin haklarına saygı gösterme, adil olma, adalete güvenme ve hukukun üstünlüğünü kabul etme gibi olumlu tutumların da geliştirilmesi hedeflenmektedir." (MEB, 2013: 4) ifadesi ile diğer bireylerin haklarına saygı duymanın öneminden söz edilmektedir.

3.1.5. Cesaret

Hukuk ve Adalet dersi programında öğrencilere haklarını aramaları konusunda kazandırılması amaçlanan değerlerden biri de cesarettir. Dersin yapısına ilişkin genel açıklamalarda cesaret değerine şu şekilde yer verilmektedir (MEB, 2013: 4):

"Hukuk ve Adalet Dersi"nde öğrencilerde sorunları ele alma, hukuk bilinci kazanma, haklarını bilme ve haklara eşlik eden sorumlulukları tanıma, haklarını arama konusunda cesaret gösterme, hak arama yolları ile ne zaman ve nasıl harekete geçilmesi gerektiğini öğrenme, hakların hukukla güvence altına alındığını bilme, adalet sistemi ve uygulayıcılarını tanıma ile uzlaşma kültürünü oluşturma konularında duyarlılık geliştirilmesi beklenmektedir.

Cesaret değerinin, adalet kapsamında hakkını arama aşamasında bireyleri eyleme geçiren bir güç olarak ele alındığı söylenebilir. Bu bağlamda öğrencilerin hak ve sorumluluk ilişkisinde haksızlığa uğradığı durumda etkin olarak mücadele edebilmesi beklenmektedir.

3.1.6. Duyarlılık

Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında duyarlılık değerine ölçme ve değerlendirme yaklaşımı bölümünde yer verildiği görülmektedir. Programda "Hukuk ve Adalet Dersi"nin ana amacı öğrencilerin hukuk ve adalet konularına olan duyarlıklarını artırmaktır." (MEB, 2013: 4-6) biçiminde bir açıklama yer almaktadır. Bu bağlamda duyarlılığın genel olarak tüm programda vurgulandığı ve dersin temel amaçlarından biri olduğu söylenebilir.

3.1.7. Barış ve Uzlaşma

Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında yer verilen değerler arasında barış ve uzlaşma değerleri de yer almaktadır. Programda anlaşmazlıkların çözümünde barışçıl yolların kullanılması, çatışma çözmede uzlaşmanın önemi vurgulanmaktadır. Barış ve uzlaşma değerine ilişkin olarak programda yer alan kazanım ve açıklama şu şekildedir (MEB, 2013: 9):

8. Anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülebileceğini kavrama.

Bu yeterliğe sahip olan öğrenciler:

8.1. Anlaşmazlıkların çözümünde uzlaşma yöntemlerine başvuracağını bilir.

Açıklama: Makul olma, çatışma çözme, uzlaşma ve arabuluculuk yöntemlerinden bahsedilecektir.

Öğrencilerin barış ve uzlaşma değerine ilişkin olarak bilgi sahibi olmaları ve bu değerleri yaşamlarına aktarabilmeleri beklenmektedir. Barış ve uzlaşma toplumsal yaşamın huzurlu ve sağlıklı biçimde sürdürülmesine katkı sağlayacak iki önemli değer olarak programda göze çarpmaktadır.

3.1.7. Güven

Programda yer alan bir diğer değer güven değeridir. Güven değerine ilişkin programda yer alan kazanım "Güven duygusunun adaletin temeli olduğunu açıklar" (MEB, 2013: 10) biçimindedir. Güven duygusu ile adalet arasındaki ilişki bu kazanım yoluyla verilmektedir.

3.2. Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde değerler

Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyali incelendiğinde öğretim materyalinde yer alan değerlerin yer alma yoğunluğuna göre sırasıyla adalet, sorumluluk, güven, saygı, özgürlük, eşitlik, yardımlaşma, dayanışma, uzlaşma, sevgi, ölçülü olmak, doğal çevreye duyarlılık ve barış olduğu belirlenmiştir. Belirlenen değerler öğretim materyalinin içeriğinden yapılan doğrudan alıntılarla sunulmuştur.

3.2.1. Adalet

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun internet sitesinde yayınlanan Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyali incelendiğinde materyalde adalet değerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Materyalde adaletle ilişkin açıklama şu şekildedir: "Adalet, kavram olarak "adil olmak" anlamına gelmektedir. Daha geniş anlamıyla ise "yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması" ya da "hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme" olarak tanımlanmaktadır" (MEB, 2015: 31). Görüldüğü gibi adaletin kavramsal olarak ne anlam ifade ettiği açık bir biçimde verilmektedir. Adalet değerine ilişkin olarak materyalde yer alan farklı bir açıklamada da adaletin amacından söz etmektedir. Söz konusu açıklama şu şekildedir: "Adaletin sağlanmasının temel amacı toplumsal düzeni korumaktır. Eğer bir ülkede devlet adaleti sağlayamaz ise kişilerde var olan adalet duygusu zedelenebilir. Bunun sonucunda haksızlığa uğradığını düşünen kişiler kendi adaletlerini kendileri sağlama yolunu seçebilirler" (MEB, 2015: 42-43). Tanımı ve işlevi üzerinden durulan adalet değerine ilişkin olarak etkinlikler de materyalde yer almaktadır. Bu etkinliklerden biri Resim 1'de gösterilmiştir.

Resim 1: Adalet değerine ilişkin etkinlik örneği (MEB, 2015: 45).

Resim 1'de görüldüğü gibi öğrencilerden görselde verilen adaletle ilgili sloganlardan hareket ederek toplumsal düzeni sağlayan adaletin niteliklerini ortaya koymaları istenmektedir. Materyalde yer alan

açıklama, görsel ve etkinliklerden hareketle öğrencilerin Hukuk ve Adalet dersi kapsamında adalet değerinin tanımı, adaletin toplum yaşamındaki işlevi ve adaletin nitelikleri üzerinde durulduğu söylenebilir.

3.2.2. Sorumluluk

Sorumluluğun Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde yer alan değerler arasında olduğu görülmektedir. Materyalde bireylerin toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara uyma sorumluluğu vurgulanmaktadır. Sorumlulukla ilgili olarak materyalde geçen açıklama şu şekildedir:

Toplumsal yaşamın her anı kurullarla düzenlenmiştir. Evde, sokakta, okulda, kısacası hayatımızın her anında kurullarla iç içe yaşarız. Komşularımızı rahatsız etmemek, sokakta yürürken trafik ile ilgili düzenlemelere uymak, okulda giriş ve çıkış saatlerine dikkat etmek hayatımızı düzenleyen kurallara gösterilebilecek örneklerdir. Herkesin toplumsal yaşamı düzenleyen bu kurallara uyma sorumluluğu vardır. (MEB, 2015: 12).

Ayrıca öğretim materyalinde haklarla sorumluluklar arasındaki ilişkiye yer verilmiştir. Haklar elde etmenin koşulu olarak sorumlulukların yerine getirilmesi gösterilmiştir. Öğretim materyalinde konuyla ilgili verilen açıklama şu şekildedir: "Ancak bir hakkı elde edebilmenin öncelikli koşulu sorumlulukların yerine getirilmesidir. Eğer gereken koşullar sağlanmış ise bir şeyi hak etmek ya da bir şeye hak kazanmak ifadelerini kullanırız." (MEB, 2015: 29). Sorumluluk değerinin Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde toplumsal kurallar ve haklarla ilişkili biçimde yer aldığı söylenebilir.

3.2.3. Güven

Öğretim materyalinde güven duygusu tanımlanmış, toplumsal yaşamda güven duymanın öneminden söz edilmiştir. Ayrıca güvenin insan yaşamında önemli bir değer olarak yer aldığı vurgulanmıştır. Bu konuda materyalde yapılan açıklama şu şekildedir:

İnsanların hayatında sahip olması gereken ve günlük hayatta sıklıkla hissetmek istediği önemli duygulardan biri de güven duygusudur. Güven duygusu, "korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu" olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, anne ve babalar, öğretmenlere duyduğu güvenle çocuklarını okula bırakır. Değerli eşyalarımızı güvendiğimiz insanlara emanet ederiz. Güvendiğimiz insanlarla arkadaş olur ve sırlarımızı paylaşıyoruz. Bu nedenle "güven" yaşamımızda önemli ve etkili olan bir değerdir. (MEB, 2015: 135).

Güven değerinin tanımı ve öneminin yanı sıra adaletin güven değerini sağlama konusundaki işlevi ise "Sadece kendimiz için değil; başkaları için de adaletin sağlandığını gördüğümüzde kendimizi mutlu, huzurlu ve güven içerisinde hissederiz." (MEB, 2015: 156) biçiminde açıklanmıştır. Güven değerine ilişkin görsel örneği Resim 2'de verilmiştir.

Resim 2: Güven değerine ilişkin görsel (MEB, 2015: 17)

Resim 2'de toplumsal yaşamı düzenleyen kuralların insanların güven içinde hareket etmelerine olanak sağlamasına ilişkin bir mesaja yer verilmektedir.

3.2.4. Saygı

Hukuk ve Adalet öğretim materyalinde vurgulanan değerlerden bir diğeri saygı olarak belirlenmiştir. Materyalde bireyin aleyhine bir durumda bile adaletin sağlanması için sonucu kabul etmesi ve diğer bireylerin haklarına saygı göstermesi gerektiğinden söz edilmektedir. Materyalde konuya ilişkin açıklama şu şekildedir: "Adaletin sağlanması her zaman kendi lehimize sonuçların ortaya çıkması demek değildir. Bazen kendi aleyhimize karar verildiğinde de adalet sağlanmış olur. Böyle bir durumda başkalarının haklarına saygı göstererek ve kendi hakkımıza razı gelerek adaletin sağlandığını kabullenmeliyiz." (MEB, 2015: 156). Açıklamada da

görüldüğü gibi saygı ve adalet değeri iç içedir ve öğrencinin bu bütünlüğü kavraması önemli görülmektedir. Öğretim materyalinde Adaletin Sağlanmasında Hukukun Yeri başlıklı üçüncü ünite de çocuk haklarından söz edilmekte ve başlıca çocuk hakları olarak “Çocukların sevgi, saygı, korunma ve anlayış görme hakkı vardır.” (MEB, 2015: 72) biçimindeki ifadeye yer verilmektedir. Bu bağlamda öğretim materyalinde hem başkaları tarafından saygı görmenin hem de başkalarına saygı göstermenin öneminden söz edildiği söylenebilir.

3.2.5. Özgürlük

Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde özgürlük değeri haklarını kullanma özgürlüğü olarak ele alınmış ve “Bir insanın haklarını özgürce kullanabilmesi, hayatta sahip olduğu en önemli değerdir.” (MEB, 2015: 16) biçimindeki açıklamayla özgürlüğün insan yaşamındaki değeri vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra bireyin bilgi edinme hakkı kapsamında belgelere ulaşma özgürlüğüne yer verilmiş bu durum “...kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmaları kanunlarla güvence altına alınmıştır. Bu kanunlar belgelere ulaşma özgürlüğünü ve halkın bilgi alma hakkını güvence altına almayı amaçlayarak hazırlanmıştır.” (MEB, 2015: 85) biçiminde açıklanmıştır.

3.2.6. Eşitlik

Eşitlik, Hukuk ve Adalet öğretim materyalinde ele alınan değerlerden bir olarak göze çarpmaktadır. Eşitlik değerinin daha çok adaletle ilişkisi bakımından incelendiği söylenebilir. Öğretim materyalinde eşitlik değerine ilişkin şu açıklama yer almaktadır:

Her türlü eşitsizlik adaletsizlik midir? Adalet ve eşitlik arasında nasıl bir bağlantı vardır? Kuşkusuz “eşitlik” adalet duygusu bakımından önemli bir kaynaktır. Ancak iki kavramın tamamen aynı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bir başka anlatımla her eşitlik durumu adaleti sağlamayacağı gibi adil olan her durumun eşitliğe dayanması gerekmez. Bu açıklamaya şöyle bir örnek verilebilir: Şehir içi toplu taşıma araçlarında bazı koltuklar genellikle yaşlı ve engelli kimseler için ayrılmıştır. Bu kural gereğince sizden sonra gelmiş olan bu kişilerin o koltuklara oturması mümkündür. Ancak eşitsizlik gibi görünün bu durumun bir adaletsizlik olduğunu söyleyemeyiz (MEB, 2015: 32).

Metinde de vurgulandığı gibi eşitlik ve adalet kavramları arasında önemli bir ayrım vardır. Eşit olan her durum adaletli olmayabileceği gibi adil olan her uygulama eşitliğe dayanmayabilir. Öğrencinin iki kavram arasındaki ayrımı fark etmesi açısından açıklamanın yararlı olduğu söylenebilir. Eşitlik ve adalet değerine ilişkin olarak kitapta yer verilen görsel Resim 3’te gösterilmiştir.

Resim 3. Adalet ve eşitlik değerine ilişkin görsel (MEB, 2015: 31)

Resim 3’te öğrencilerin adalet ve eşitlik arasındaki ilişkiyi somut biçimde görmelerine yardımcı olacak bir görselden yararlandığı görülmektedir. Bu yolla öğrencilerin eşitliğin her durumda bireylerin haklarını kullanmaları için yeterli olmadığını daha kolay biçimde kavramaları beklenmektedir.

3.2.7. Yardımlaşma

Hukuk ve Adalet öğretim materyalinde toplumsal yaşamın huzurlu ve sağlıklı biçimde sürmesinin unsurlarından biri olarak saygı değeri ile birlikte yardımlaşma değerine de yer verilmiştir. Yardımlaşma değerine ilişkin verilen açıklama şu şekildedir: “Başkasının hakkına saygı göstermek, güçsüzlere ve yoksullara yardım etmek gibi davranışlar iyi ve ahlaki davranış örnekleridir.” (MEB, 2015: 15). Yine benzer biçimde hukuk kurallarının işlevi ile ilgili olarak yardımlaşma değerinden söz edilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk’ün konu ile ilgili bir sözü örnek verilmiştir. “İnsanlar arasında kaosa yerine birbirine yardım, karşılıklı saygı, düzen koyan, herkese haklarını ve görevlerini tanıtan, hukuk kuralları ve bunların kararlı bir şekilde uygulanmasıdır.” (MEB, 2015: 92). Öğrencilerin toplumsal yaşamda yardımlaşmanın önemini kavramaları bakımından yardımlaşma değerine materyalde yer verilmesi olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

3.2.8. Dayanışma

Dayanışma değeri Hukuk ve Adalet öğretim materyalinde yardımlaşma ile birlikte ele alınmıştır. Bu konuda geçen metin “Örf ve âdetler, toplum yaşamını düzenlediği gibi toplumsal birlik ve beraberliği, yardımlaşmayı ve dayanışmayı da sağlar.” (MEB, 2015: 14) biçimindedir. Ayrıca toplum içinde yaşama konusunda adaletin

öneminden söz edilirken “Adalet, toplumda birlik, beraberlik ve dayanışma içinde yaşamının en temel duyularından biridir.” (MEB, 2015: 145) biçiminde bir açıklama yapılmıştır. Dayanışmanın toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanması konusunda önemini bu çerçevede ele alındığı söylenebilir.

3.2.9. Uzlaşma

Anlaşmazlıkların Çözümü ve Adaletin Sağlanması İçin Çalışan Kişiler ve Kurumlar başlıklı 4. üniteye uzlaşma değeri tanımlanmıştır. Uzlaşmaya ilişkin olarak verilen tanım şu şekildedir:

Uzlaşma: Karşılaştığınız anlaşmazlığın çözümü için her iki tarafı da memnun eden kabul edilebilir çözüm önerileri geliştirmeyi istediğinizde bu yöntemi kullanabilirsiniz. Tilki ile özdeşleştirilen bu yöntemde anlaşmazlığın çözümünde kendi amaçlarınızın bir kısmından vazgeçerken, karşınızdaki kişinin de bazı amaçlarından vazgeçmesini istersiniz. Yani anlaşmazlığın çözümü için iki tarafın da bazı amaçlarından fedakârlık etmesi gerekir (MEB, 2015: 104).

Aynı üniteye yer alan Bilgi Küpü bölümünde Hukuk Sistemimizde Arabuluculuk ve Uzlaşma başlığıyla arabuluculuğun ve uzlaşmanın hukuk sisteminde nasıl yer aldığı açıklanmıştır.

3.2.10. Sevgi

Hukuk ve Adalet öğretim materyalinde sevgi değeri bireylerin toplum yaşamını düzenleyen kurallara uymaları ve toplum tarafından kabul edilmeleri bağlamında ele alınmıştır. Sevgi değeri saygı değeri ile birlikte yer almaktadır. Değere ilişkin olarak materyalde yer alan cümle şu şekildedir: “Toplumdaki bireylerin örf ve âdet kurallarına uygun davranmaları onların toplumda saygı görmelerine ve sevilmelerine katkıda bulunur.” (MEB, 2015: 14).

Adaletin Sağlanmasında Hukukun Yeri başlıklı üçüncü üniteye çocuk haklarından söz edilmekte ve başlıca çocuk hakları olarak “Çocukların sevgi, saygı, korunma ve anlayış görme hakkı vardır.” (MEB, 2015: 72) biçimindeki ifadeye yer verilmektedir.

3.2.11. Ölçülü olmak

Toplumsal Hukuk ve Düzen başlıklı birinci üniteye Ahlak Kurallarının tanıtıldığı bölümde ölçülü olma değerinden söz edilmiştir. Ölçülü olma değerine ilişkin olarak kitapta geçen açıklama şu şekildedir: “Kişinin, kendisini başkalarının yerine koyarak davranması, yani empati yapması, ölçülü olması ve doğru olanı yapmaya çalışması ahlakın özünü oluşturur. Ahlaklı olmak isteyen her birey, kendisine yapılmasını istemediği bir davranışı başkalarına yapmamalıdır.” (MEB, 2015: 15). Ahlaklı bir birey olmanın temel koşullarından biri olarak ölçülü olma değerine yer verildiği görülmektedir.

3.2.12. Doğal Çevreye Duyarlılık

Toplumsal Düzen ve Hukuk başlığını taşıyan birinci üniteye toplumsal yaşamımızı düzenleyen kurallar ile toplumsal kurallar içinde hukuk kurallarının yeri konuları ele alınmıştır. Toplumsal kurallar ile ilgili olarak Piknik Alanlarının Hali başlıklı etkinlikte doğal çevreye duyarlılık değerine yer verilmiştir. Etkinliğe ilişkin görsel Resim 4’te gösterilmiştir.

Resim 4. Doğal çevreye duyarlılık değerine ilişkin görsel (MEB, 2015: 19)

Resim 4’te görüldüğü gibi piknik alanlarına çöp bırakmanın toplumsal kurallara aykırı olduğu vurgulanmakta ve öğrencilerden bu durumun sonuçlarını kestirmeleri istenmektedir.

3.2.13. Barış

Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde barış değeri adalet değerinin bir sonucu olarak ele alınmıştır. Adalet Duygusu ve Toplumsal Yaşam başlıklı beşinci üniteye barış değerine ilişkin şöyle bir ifade

yer almaktadır : “Dünyada toplumları ayakta tutan en önemli sacayaklarından biri adalettir. Adalet olmayan toplumlarda ne huzur olur ne de barış.” (s. 159).

Ayrıca arabuluculuğun tanıtıldığı dördüncü ünite de arabulucunun barışçıl çözümler üzerinde anlaşmayı sağlayan kişi olduğu belirtilmiş ve barış değerinden söz edilmiştir.

“Arabulucu, anlaşmazlık yaşayan kişilerin sorunlarını ve isteklerini nedenleri ile birlikte anlatmalarını, empati kurmalarını, iki tarafın da bu süreçte kazanımları için gerekli çözüm seçenekleri üretmelerini ister. Sonuçta yapıcı ve barışçıl çözüm seçeneğinde anlaşmalarını sağlar.” (MEB, 2015: 105).

Arabulucunun yemin metninde de barıştan söz edilmektedir:

“Yemin metni: Arabuluculuk rozetimi taktığım şu anda, arabuluculuk yaparken tarafsız kalacağıma, barıştırdığım arkadaşlarımın sırlarını saklayacağıma, adaletten ve barış yapıcılıktan ayrılmayacağıma, insan haklarına, evrensel değerlere saygılı olacağıma, namusum ve şerefim üzerine ant içerim.” (MEB, 2015: 105).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında adalet, sorumluluk, eşitlik, saygı, cesaret, duyarlılık, barış ve uzlaşma değerlerine yer verildiği görülmüştür. Temel amacı öğrencilerde hukuk ve adalet bilincini geliştirmek olan Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında en fazla yer verilen değer adalet olması dersin amacıyla örtüşen bir durumdur. İnsanlar toplumunda var olan düzenden her zaman hoşnut olmamışlar; daha iyi, daha doğru bir hukuk düzeni arayışında olmuşlardır. Karşı karşıya kaldıkları haksız muameleler ve baskılar onları düşünmeye yöneltmiş ve zihinlerinde oluşan iyi düzen, iyi hukuku adalet olarak tanımlamışlardır (Öktem ve Türkbağ, 1999). Adalet aynı zamanda insanın insan olmakla sahip olduğu hakların da somutlaşmasını sağlar. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi gibi uluslararası insan hakları belgelerinde sözü edilen temel insan haklarının evrensel bir biçimde kabul edilmesi, soyut adalet kavramını somutlaştırma konusunda yüzyıllardır süregelen çabaların olumlu bir sonucu sayılabilir (Aybay, 2015).

Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde ise adalet, sorumluluk, güven, saygı, özgürlük, eşitlik, yardımlaşma, dayanışma, uzlaşma, sevgi, ölçülü olma, doğal çevreye duyarlılık ile barış ve uzlaşma değerlerine yer verildiği belirlenmiştir. Kalkışım (2013), Kutadgu Bilig’te adalet değerini incelediği çalışmasında Kutadgu Bilig’deki temsilî şahsiyetlerin başında gelen hükümdar Kün Toğdı’nın (Güneş Doğdu), “adâlet”i temsil ettiğini belirtmektedir. Adaletin burada güneşe benzetilmesi, kuşatıcı ve nüfuz edici özelliğini vurgulamak içindir. Edebi eserlerde kişiler ve olaylar üzerinden adaletle ilişkin anlatılar öğrenciler için ilgi çekici olabilir. Benzer biçimde Mccall (2004) da Sosyal Bilgiler dersinde kültürel farklılıkların ve sosyal adaletin öğretilmesinde şiirin önemli bir kaynak olduğunu belirtmekte; şiirden nasıl yararlanılabileceğine ilişkin öneriler getirmektedir. Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde de Hukuk ve Adalet ile İlgili Temel Kavramlar ünitesinde adaletle ilgili olarak Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu’nun şiirinden bir alıntı yapılmıştır. Üniteye hazırlık çalışması olarak şiire ilişkin bir soru verilmiştir. Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde şiir gibi edebi türlere daha fazla yer verilmesinin ilgi çekici olacağı söylenebilir.

Duplass (2014) Sosyal Bilgiler dersinin öğretiminde dikkate alınması gereken en temel özelliklerin eleştirel düşünme ve açık görüşlülüğü kazandırmak olduğunu belirtmekte bunun da öğrencilere bilgiye dayalı karar almayı öğretmek sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda öğrencilere Hukuk ve Adaletle ilgili temel bilgilerin verildiği öğretim programı ve öğretim materyalinde de bilgiye dayalı karar alma, eleştirel düşünme ve açık görüşlü olma, önyargılardan uzak olma gibi niteliklerin yer alması beklenmektedir. Adil bir toplum oluşturmanın temeli tüm insanlara farklı görüşleri, bakış açılarını açıklamaları ve öğrenmeleri için eşit olanakların sağlanması ile atılmaktadır (Byrd, 2012). Bu bağlamda Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında hoşgörü ve bilimsellik gibi değerlerin yer almasının öğrencilerin adalet değerini daha derin biçimde içselleştirmeleri bakımından yararlı olacağı söylenebilir.

Karaman Kepenekçi (2003) Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında insan hakları ve sorumluluk konularına yer verilme durumunu incelediği çalışmasında, ders kitaplarında insan hakları ve sorumluluk konularının bilgi düzeyinde verildiğini, konularla ilgili öğrencilerin aktif katılımını destekleyecek yöntemlere yeterince yer verilmediğini vurgulamıştır. Hukuk ve Adalet dersi öğretim programında da değerlere yönelik günlük yaşam deneyimlerini içeren, öğrencilerin aktif biçimde gerçekleştirebilecekleri etkinliklere yer verilmesi önerilebilir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar bağlamında şu öneriler getirilebilir:

- Hukuk ve Adalet dersi öğretim materyalinde değerler eğitimine yönelik öğrencilerin etkin olacağı çalışmalara yer verilebilir.
- Hukuk ve Adalet dersi öğretim programının ve öğretim materyalinin değerler eğitimine katkısını belirlemeye yönelik olarak öğretmen ve öğrenci görüşleri araştırılabilir.

- Hukuk ve Adalet dersi öğretim programının ve öğretim materyalinin değerler eğitimi bakımından etkililiğini araştırmaya yönelik uygulamalı çalışmalar desenlenebilir.

KAYNAKÇA

- AKILLIOĞLU, Tekin (2013). "Adalet Kavramı ve İnsan Hakları", A. Güriz (ed.), *Adalet Kavramı* içinde (s.49-57). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- ALICI, Adil Halid ve VAN, Nureddin (2016). "Ortaokullarda Okutulan "Hukuk ve Adalet" Dersinin Öğrenciler Üzerinde Hukuka Yönelik Duyusal Eğilimler Algısına Etkisi", *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, Vol. 2, Issue 1, s. 107-131.
- ARAL, Vecdi (1988). "Toplum ve Adaletli Yaşam", *Sorumluluk ve Kişiliğin Kazanılması*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ARAL, Vecdi (2010). *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 3. bs. İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- AYBAY, Aydın ve AYBAY, Rona (2008). *Hukuka Giriş*, (5. bs). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AYBAY, Rona (2015). *İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BALCI, F. Ayşe ve YANPAR YELKEN, Tuğba (2013). "İlköğretim Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Değerler ve Değer Eğitimi Uygulamaları Konusunda Öğretmen Görüşleri", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), s. 195-213.
- BİLGE, Necip (2002). *Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel Kavram ve Kurumları*, (16. bs). Ankara: Turhan Kitabevi.
- BYRD, Daniel (2012). "Social Studies Education as a Moral Activity: Teaching towards a just Society", *Educational Philosophy and Theory*, Vol. 44, No 10, p. 1073-1079.
- DUPLASS, James A. (2014). "Teaching Justice as a Personal Virtue and Civic Value: What's an Elementary School Teacher to do in a Highly Politicized Environment?", *The Councilor: A Journal of the Social Studies*, Vol. 75, No 2, s. 1-14.
- DURAL, Mustafa ve SARI, Suat (2009). *Türk Özel Hukuku Cilt I Temel Kavramlar ve Medeni Kanununun Başlangıç Hükmeleri*, (4.bs.), İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ERSOY, Feride ve ŞAHİN, Taner (2012). "Examination of Social Studies Textbooks in Terms of Approaches of Values Education", *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12(2), p. 1547-1558.
- ESENER, Turhan (2015). *Hukuka Giriş*. (11. bs), İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- GÜRİZ, Adnan (2005). *Hukuk Başlangıcı*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- GÜRİZ, Adnan (2013). *Adalet Kavramının Belirsizliği*, A. Güriz (ed.), *Adalet Kavramı* içinde (s.7-37), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- HALSTEAD, J. Mark & TAYLOR, Monica J (2000). "Learning and Teaching about Values: A review of Recent Research", *Cambridge Journal of Education*, Vol 30, No 2, p. 169-202.
- KALKIŞIM, M. Muhsin (2013). "Kutadgu Bilig'de "Adâlet" Değeri", *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 1, s. 91-98.
- KEPENEKÇİ, Yasemin Karaman (2003). "İlköğretimde İnsan Hakları ve Sorumluluk Eğitimi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 34(34), s. 280-299.
- KUŞ, Zafer, MEREY, Zihni ve KARATEKİN, Kadir (2013). "İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Değerler", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), s. 183-214.
- MCCALL, Ava L. (2004) "Using Poetry in Social Studies Classes to Teach About Cultural Diversity and Social Justice", *The Social Studies*, 95(4), p. 172-176.
- MEB. (2013). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Hukuk ve Adalet Dersi Öğretim Programı*, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara. 6.02.2017 tarihinde <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72> adresinden edinilmiştir.
- MEB. (2015). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Hukuk ve Adalet Öğretim Materyali*, H. Paksoy (ed.). 3. Baskı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÖKTEM, Niyazi ve TÜRKBAÇ, Ahmet Ulvi (1999). *Felsefe, Sosyoloji Hukuk ve Devlet*, İstanbul: Der Yayınları.
- SEYDİ, Ali Rıza (2014). "Handling of Values Education in Primary Education 5th, 6th, 7th Class Social Studies Teacher Guidebook", *SDU International Journal of Educational Studies*, 1(2), p. 63-79.
- WACKS, Raymond (2015). *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, (Çev. E. Arıkan), (5. bs.), İstanbul: Tekin Yayınevi.
- YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YİĞİTTİR, Süleyman ve KAYMAKÇI, Selahattin (2012). "Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Uygulama Kılavuzu'nda Yer Alan Etkinliklerin Değer Eğitimi Yaklaşımları Açısından İncelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 13(2), s. 49-73.